

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

THE LEGAL STATUS OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UKRAINE

Новіков В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

декан юридичного факультету

Львівського університету бізнесу та права

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних із правовим статусом релігійних організацій в Україні. Проведено аналіз світового досвіду взаємодії держави і релігійних організацій, розглянуто правові засади їх діяльності в різних країнах світу. Зроблено висновок, що не слід копіювати той чи інший тип правового регулювання статусу релігійних організацій, не беручи до уваги закономірності власного соціально-культурного розвитку. Слід вжити практичних заходів щодо оновлення чинного законодавства, що регулює відносини в релігійній сфері у відповідності до міжнародних стандартів, й узгодити його з керівниками різних конфесій.

Ключові слова: релігійні організації, правовий статус, правове регулювання, конфесії, моноконфесійний тип, диференційований тип, універсальний тип, державна релігійна організація, консенсуальний статус.

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с правовым статусом религиозных организаций в Украине. Проведен анализ мирового опыта взаимодействия государства и религиозных организаций, рассмотрены правовые основы их деятельности в различных странах мира. Сделан вывод о том, что не следует копировать тот или иной тип правового регулирования статуса религиозных организаций, не принимая во внимание закономерности собственного социально-культурного развития. Следует принять практические меры по обновлению действующего законодательства, регулирующего отношения в религиозной сфере в соответствии с международными стандартами, и согласовать его с руководителями различных конфессий.

Ключевые слова: религиозные организации, правовой статус, правовое регулирование, конфессии, моноконфессиональный тип, дифференцированный тип, универсальный тип, государственная религиозная организация, консенсуальный статус.

Examined issues associated with the legal status of religious organizations in Ukraine. The analysis of world experience of cooperation between the state and religious organizations, the legal framework of their activities in different countries of the world. It is concluded that one should not copy a particular type of legal regulation of the status of religious organizations without taking into account patterns of their own socio-cultural development. Should take practical measures to update existing legislation, regulating relations in the religious sphere in accordance with international standards and to coordinate with the heads of various denominations.

Key words: religious organizations, legal status, legal regulation, religious groups, mono-confessional type, diferencialuri type, generic type, state religious organization, consensual status.

Актуальність теми. Тривалий час проблемам діяльності релігійних організацій не приділялося достатньої уваги. У суспільстві підтримувалася теза, що релігія вгає, і це не викликало ні в кого сумніву. Релігійні організації сприймалися тільки як історичний феномен, недооцінювалася їх роль у духовно-моральному розвитку суспільства, не враховувався той факт, що релігійні організації – це один із найдавніших суспільних інститутів у світі. Реалії сьогодення свідчать про зростання впливу релігії на суспільні відносини і життя людини. Традиційні релігії не тільки збереглися, а й отримали визнання більшості сучасних держав. Поряд з ними виникли й розвиваються нові релігійні течії, напрями, на основі яких створюються релігійні організації, не залежні від канонічної Церкви, діяльність яких потребує правового регламентування як окремих суб'єктів права.

Тому виникають проблеми розробки і впровадження дієвого й ефективного механізму правового регулювання діяльності релігійних організацій, які утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян і є суб'єктами правовідносин у суспільстві.

Метою статті є розробка теоретичних і практичних питань правового регулювання діяльності релігійних організацій та їх відносин з державою.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до проблеми релігії серед науковців останнім часом суттєво підвищився. У вітчизняній правовій літературі все частіше з'являються роботи, які торкаються проблем свободи совісті, пошуку моделей взаємодії держави і релігійних організацій, забезпечення реалізації прав громадян на свободу світогляду. Цим проблемою присвячували свої роботи Авак'ян С.О., Бабій М.Ю., Вовк Д.О., Гараджи В.І., Іоффе А.Н., Лубська М.В., Кривенко Ю.В., Трофімчук М.В., Фучеджі В.Д., Ярмол Л.В. та ін.

Однак, не дивлячись на широкий інтерес до питань функціонування релігії в процесі розвитку українського суспільства, залишаються дискусійними питання реалізації принципу відокремлення держави від Церкви, проблеми удосконалення чинного законодавства, що регулює відносини в релігійній сфері, рішення питань взаємодії між різними конфесіями.

Релігійне життя сучасної України характеризується багатоконфесійністю, що суттєво впливає на особливості підходів до визначення правового статусу релігійних організацій та їх взаємовідносин з державою. Створення досконалої законодавчої бази регулювання правового статусу сучасних релігійних організацій в умовах багатоконфесійності потребує вивчення світового досвіду взаємодії держави і релігійних організацій, визначення правових засад їх діяльності.

На сьогодні в світі склалися три основні типи правового статусу релігійних організацій: моноконфесійний, диференційований та універсальний [1, с. 94]. Вони сформувалися під впливом історичних, соціальних, економічних і культурних факторів розвитку тієї чи іншої країни. Так, в країнах з великою кількістю послідовників однієї чи декількох релігій, з урахуванням вкладу останніх у розвиток країни, формується тип, який передбачає їх привілейоване становище (Італія, Німеччина). При відносно рівномірному розподілі послідовників тих чи інших релігій, як це має місце в США або Франції, створюються умови для формування універсального типу правового регулювання. Тому усталеною є думка, що не слід копіювати той чи інший тип правового регулювання статусу релігійних організацій, не беручи до уваги закономірності власного соціального і культурного розвитку.

Моноконфесійний тип може мати місце, в теократичній державі, в якій допускається офіційне існування

релігійних організацій, що належать до однієї конфесії. Формування моноконфесійного статусу відбувається під впливом історичного фактора – відсутності на території країни інших релігійних організацій або як наслідок відповідної державної ідеології, яка повністю заснована на певних релігійних цінностях і унеможливує ідеологічну конкуренцію. Цей тип характеризується глибоким взаємопроникненням і навіть поєднанням державних структур зі структурами релігійних організацій. Такий тип правового регулювання статусу релігійних організацій був характерним для Стародавньої Русі, де панівне становище займала Православна церква.

Теократичні тенденції чітко виявляються в сучасних мусульманських країнах; теократичною є держава Ватикан, яка є унікальним явищем – релігійною організацією, що подібна державі, бо підданство в державі співпадає з членством в релігійній організації – Римсько-католицькій церкві.

Проте для регулювання статусу релігійних організацій України даний тип неприйнятний.

Диференційований тип правового регулювання статусу релігійних організацій полягає в тому, що залежно від своєї конфесійної належності, а також ролі в історії розвитку країни релігійні організації наділені різним обсягом прав і обов'язків. Деякі з них знаходяться в привілейованому становищі, інші ж або підпадають під істотні обмеження, або користуються мінімумом прав.

Диференційований тип розрізняє такі види правового статусу релігійних організацій: статус державної релігійної організації; консенсуальний статус, правовий статус офіційно визнаних (традиційних) релігійних організацій [1, с. 94–96].

Статус державної релігійної організації (церкви) склався в багатьох країнах, а його характерними рисами є: законодавчо закріплений державний статус певної релігії; соціально-політичні функції релігійних організацій; фінансова підтримка з боку держави; діяльність релігійних організацій у сфері освіти й виховання.

Так, у Греції статус державної релігійної організації закріплений за Православною церквою. Це означає, що вона користується привілеями, в яких відмовлено іншим релігіям, хоча свобода совісті у цій країні поширюється на всі релігії, а основні положення, що стосуються свободи совісті, викладено в Конституції.

Церква розглядається як корпоративний інститут, що діє в системі публічного права: всі її діяння і волевиявлення розглядаються в контексті публічного права. Вона користується привілейованим становищем, тоді як залежні від неї установи підпадають під дію державного законодавства. Проте держава контролює діяльність Церкви, встановлюючи межі її компетенції і наділяючи правами, притаманними державним інституціям. Держава має право втручатися в справи Церкви, але це здійснюється виключно законодавчим шляхом в межах правової традиції.

Статут церкви «Еллада» має статус державного закону і закріплює за Церквою, її єпископатствами, приходами, монастирями, іншими церковними інституціями статус корпоративних суб'єктів публічного права. Священний синод Церкви, як її законодавчий орган, наділений правом видавати свої власні нормативні документи, які вступають в силу з моменту публікації в державній газеті. Будівництво церков, синагог, мечетей обов'язково потребує дозволу місцевого православного митрополита.

У початкових і середніх школах релігійна освіта здійснюється відповідно до догматів і традицій східної Православної церкви. Але неправославні учні не зобов'язані відвідувати уроки релігійної освіти. Батьки вправі виховувати своїх дітей згідно зі своїми власними релігійними віруваннями. Кожна релігійна деномінація в Греції має свої власні школи [2, с. 146–150].

У Великій Британії статусом державної релігійної організації наділена Англійська церква. Тільки вона має

право виступати організатором подій, які мають національне значення, наприклад, таких як коронація. Архієпископи і єпископи цієї Церкви призначаються королевою за рекомендацією прем'єр-міністра країни. Єпископи беруть постійну участь в засіданнях Палати лордів, впливаючи, таким чином, не тільки на релігійні справи. Рішення, які приймаються Вищим церковним синодом, як законодавчим органом Англійської церкви, повинні бути схвалені Парламентом, а «канони» перш ніж стати законом, повинні бути схвалені королевою.

Церква не фінансується безпосередньо з бюджету держави, за винятком сум, які виділяються на утримання капеланів (військових священників) у збройних силах, виправно-трудоустанових та шпиталів. Доходи від підприємницької діяльності Англійської церкви не обкладаються податком, хоча фінансову підтримку у вигляді звільнення від податків отримують і релігійні організації інших конфесій. Такими пільгами, зокрема, користуються релігійні організації, що отримали статус благодійних організацій.

Державне фінансування поширюється тільки на навчальні заклади державної конфесійної належності. У державних школах релігія вивчається відповідно до місцевого навчального плану, який ґрунтується на християнських релігійних традиціях Великої Британії, з урахуванням особливостей інших релігій (ісламської, іудейської, буддистської, індуської тощо) [3, с. 15–63]. Звільнення дітей від уроків релігійної освіти можливе виключно за ініціативи батьків.

Відповідно до світського державного права, церкви у Великій Британії не мають статусу юридичної особи. Статусом юридичної особи наділяються інституції, які складаються всередині цих церков: єпископи, приходські ради, єпископальні комітети [4, с. 68].

У таких країнах, як Іспанія, Італія, Австрія, Німеччина, за релігійними організаціями закріплюється так званий консенсуальний правовий статус. Сутність його полягає в тому, що обсяг прав і обов'язків тієї чи іншої конфесії залежить від досягнутого між її керівництвом і державою консенсусу, що фіксується відповідною угодою (конкордатом) або сукупністю угод, які укладаються в рамках чинної Конституції і законодавства [1, с. 96–98]. Цей вид правового статусу дозволяє суб'єктам залишатися абсолютно автономними, не порушуючи принципу світськості держави, оскільки це не приводить до набуття релігійною організацією статусу державної організації. Необхідними умовами для отримання консенсуального статусу релігійної організації є: наявність волевиявлення організації на отримання статусу релігійної; достатність соціальної бази у порівнянні з іншими конфесіями; значна кількість послідовників; високий ступінь довіри населення.

Діяльність таких релігійних організацій регулюється державно-церковним правом. Хоча конституція країни закріплює нейтралітет держави в питаннях релігії, але спектр співробітництва Церкви і держави доволі широкий, що зумовлено культурно-історичними традиціями країни.

Так, Німеччина за Конституцією – світська держава, в якій державні і релігійні інститути відокремлені. В Німеччині під поняття релігійних організацій підпадають і церкви. Церкви й інші релігійні організації – це інститути з правом на самоврядування (самовизначення), які самостійно встановлюють форми і порядок управління своїми справами.

Більшість населення країни належить до Римсько-католицької і Євангелістської (протестантської) церков. За цими конфесіями закріплений особливий статус – так зване «суспільне об'єднання».

Поряд з цими релігійними об'єднаннями, існують релігійні об'єднання зі статусом органів публічного права. За правовою природою – це юридичні особи публічного

права, правом виконання переданої їм певної частки державних завдань.

Публічно-правовий статус дає певні привілеї релігійним організаціям: по-перше, можливість брати активну участь у суспільному житті; по-друге, право на стягнення церковного податку; по-третє, можливість обслуговування збройних сил і освітніх установ; по-четверте, право на податкові пільги.

Поруч із суспільними об'єднаннями зі статусом органів публічного права існують релігійні об'єднання без такого статусу, (союзи), які розвивають релігійний світогляд у суспільстві. Натомість правовий статус релігійного об'єднання жодним чином не впливає на захист прав будь-кого з них.

Релігійна освіта знаходиться під контролем держави, фінансується з бюджету і є обов'язковою, за винятком навчання дітей у вільних від впливу певного віросповідання шкіль [5, с. 75–97].

У Законі Литовської Республіки «Про релігійні громади і співтовариства» [6] теж закріплюється правовий статус офіційно визнаних релігійних громад і співтовариств, зокрема, католиків латинського та грецького обрядів, євангелістів-лютеран, євангелістів-реформаторів, ортодоксів (православних), старообрядців, іудей. Спеціальне законодавство наділяє правами юридичної особи релігійні громади і співтовариства цих конфесій і позбавляє таких прав інші релігійні громади, які не є частиною спадку цієї держави.

В Ірландії на підставі Конституції правовий статус офіційно визнаного релігійного об'єднання наданий Римсько-католицькій церкві, яка знаходиться на особливому положенні як охоронниця релігії, яку сповідує більшість громадян, а також Ірландській церкві, Ірландському релігійному товариству квакерів, а також єврейській громаді та громадам інших релігійних віросповідань, які існували в Ірландії на день набуття чинності Конституції. Всі інші релігійні товариства, які не належать до вказаних віросповідань, є невизнаними і не наділяються правами юридичної особи.

Статус державної релігійної організації та консенсуальний статус релігійної організації для релігійних організацій України неприйнятний з огляду на відділення Церкви від держави.

Універсальний тип правового регулювання статусу релігійних організацій поширений у США, Франції, Нідерландах, Японії, КНР і в інших країнах. Сутність його полягає в наділенні релігійних організацій рівними правами та обов'язками незалежно від їх конфесійної належності. Держава не втручається у внутрішню діяльність релігійних організацій, їх внутрішнє управління, не контролює витрат, пов'язаних із задоволенням релігійних потреб, не надає релігійним організаціям матеріальної, фінансової або іншої підтримки, релігійні організації не виконують державних функцій.

У США дуже високий рівень релігійності – майже до 95% населення. Поряд з поширеними конфесіями (католицизмом, протестантизмом і іудаїзмом) функціонують релігійні організації іншого віросповідання, рівні у своїх правах. В країні існує велика кількість навчальних установ різної конфесійної належності. Незважаючи на формальне відокремлення Церкви від держави, практично у всіх військових частинах, у виправно-трудових установах проповідницьку діяльність здійснюють капелани, які отримали ліцензію від держави, а у всіх військових частинах створені необхідні умови для відправлення культу [7].

Такий механізм, є неприйнятним для врегулювання діяльності релігійних організацій в Україні.

Таким чином, правовий статус релігійних організацій істотно відрізняється в різних країнах. Вони можуть бути на рівні закону юридичними особами і, навпаки, не визнаватись правосуб'єктами утвореннями. Проте це не означає, що вони знаходяться поза межами правової сфери.

На правовий статус релігійних організацій впливає існуюча в країні модель взаємовідносин держави і церкви, звичаї, які склалися щодо впливу церкви на вирішення соціальних проблем, тощо.

Зважаючи на реалії сучасної України, накопичений досвід різних країн світу, доцільно запровадити оптимально виважену модель взаємовідносин держави і Церкви, що сприятиме вирішенню проблеми правового статусу релігійних організацій, який дозволить ефективно вирішувати проблеми, що виникають на практиці у цій дуже делікатній сфері.

Держава повинна не тільки декларувати поважне ставлення до релігії, а й запроваджувати відповідні механізми для практичної реалізації такого ставлення. Тому одного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для вирішення усіх проблем щодо різних конфесій недостатньо. Слід зважити на досвід таких країн, як Польща, Іспанія, Італія, де є спеціальні закони щодо існування окремих конфесій [8, с. 22]. Для цього слід ввести до чинного Закону норму, відповідно до якої відносини держави та релігійних об'єднань різних конфесій можуть регулюватися спеціальними законами, розробити і прийняти такі закони. Прикладом слугує Закон Латвійської Республіки «Про релігійні організації» від 7 вересня 1995 р., в якому містяться такі норми [9, с. 192–204].

Крім того, у Латвії проживає значна кількість громадян-християн, що сповідують католицизм, (в Україні теж значна частина населення є католиками). У сучасній Україні близько 60 зареєстрованих конфесійних напрямів.

Особливістю функціонування релігійних організацій в Україні є те, що їх діяльність базується на конституційно-правовому принципі відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави. Це означає, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Цей принцип відносин релігійних організацій і держави означає її світський характер. Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами та віруючими різних віросповідань, поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Як зазначалося, в різних країнах реалізуються різні типи відносин між державою і релігійними організаціями.

Так, у Латвії держава не контролює відносини своїх громадян щодо сповідання ними будь-якої релігії і не враховує релігійну належність конкретних громадян; не втручається у внутрішню діяльність релігійних організацій, якщо останніми не порушується законодавство; не надає матеріальної підтримки релігійним організаціям. Релігійні організації не виконують за завданням держави жодної юридичної функції, не втручаються в державні справи, а займаються лише питаннями, що стосуються їх діяльності [10, с. 15].

В Росії діяльність конфесійних організацій і служителів культу обмежується забезпеченням виконання єдиної мети – задоволення релігійних потреб громадян; позбавленням конфесійних установ будь-яких державних функцій, і ненаданням матеріальної допомоги або пільг релігійним організаціям будь-якого віросповідання; невтручанням держави в діяльність конфесійних організацій [11, с. 245].

Порівнявши наведені характерні ознаки взаємовідносин держави і Церкви у цих державах, слід відзначити їх схожість. Розкриваючи зміст таких відносин, доречно вести мову про взаємну незалежність Церкви і держави, про взаємне визнання і повагу одне до одного, нейтральність держави та її невтручання в справи релігійних та інших організацій [12, с. 147].

Саме такий підхід відображає зміст принципу відокремлення Церкви від держави. Враховуючи світський характер держав більшості країн світу, він передбачає право громадян на вільне світоглядне самовизначення, не-

припустимість обмеження права віруючих будь-якої релігійної організації, поєднання державної діяльності з будь-якою релігією.

Висновки. Таким чином, зміст і сутність принципу відокремлення Церкви від держави характеризується як правова форма взаємовідносин держави і Церкви, при якій держава та її органи й представники не користуються методами державно-правового контролю або будь-якого примусу при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, не втручаються в релігійну діяльність організацій віруючих, за умови якщо останні не порушують законів держави і встановленого в ній правового порядку, а саме не втручаються в справи держави, в політичні, економічні, соціально-культурні й інші сфери діяльності, а займаються тільки питаннями, пов'язаними із задоволенням релігійних потреб громадян [13, с. 12].

До сутнісних ознак змісту принципу відокремлення релігійних організацій від держави можна віднести наступні: не втручаються у внутрішні справи законно діючих релігійних організацій, включаючи питання їх внутрішнього ієрархічного устрою, не делегують їм державно-владні повноваження і не покладають на них функції органів державної влади та інших державних органів; не фінансують їх діяльності, але здійснюють правове регулювання і надання їм податкових і інших пільг, фінансової, матеріальної і іншої допомоги, наприклад, в реєстрації, утриманні та охороні будівель і об'єктів, які є пам'ятками

історії і культури; не втручаються в питання визначення громадянами свого ставлення до релігії; ніякі дії або рішення органів державної влади, які здійснюються в межах їх повноважень, не узгоджуються і не затверджуються релігійними організаціями; діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування не супроводжується публічними релігійними обрядами і ритуалами; в державній судовій системі відсутні будь-які духовні або релігійні суди; релігійні організації та їх органи управління не включаються до системи органів державної влади і органів місцевого самоврядування, не втручаються в їх діяльність; не беруть участі у виборах в органи державної влади і органи місцевого самоврядування, а значить, не мають права висувати кандидатів у депутати і на виборні посади, вести передвиборну агітацію, брати участь в діяльності політичних партій і політичних рухів, надавати їм матеріальну або іншу допомогу; не мають права законодавчої ініціативи.

Натомість релігійні організації не ізолюються від суспільного життя: легально здійснюють соціальну, добродійну, культурно-освітню діяльність.

На сьогодні найважливішою залишається проблема оновлення законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Виникла потреба у прийнятті нового Закону України, який би ефективно регулював відносини в релігійній сфері, відповідав міжнародним стандартам і був узгоджений з керівниками різних релігійних конфесій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куницын И.А. Правовой статус религиозных объединений в России: исторический опыт, особенности и актуальные проблемы / И.А. Куницын. – М., 2000. – 464 с.
2. Хараламбос К. Папастаск. Государственно-церковные отношения в Греции / К. Хараламбос // Мировой опыт государственно-церковных отношений. – М., 1998 – С. 146–153.
3. Вейш Я.Я. Религия и церковь в Англии / Я. Я. Вейш. – М. : Наука, 1976. – 183 с.
4. Подопрігора Р.А. Государство и религиозные организации / Р.А. Подопрігора. – Алмааты : Аркаим, 2002. – 324 с.
5. Варнке Ю. Церковно-государственная система в Германии после объединения / Ю. Варнке // Мировой опыт государственно-церковных отношений. – М., 1998. – 305 с.
6. Про релігійні громади і співтовариства : Закон Литовської Республіки від 4 жовтня 1995 р. № 010201 [Електронний ресурс].– Режим доступу : zhtm // www. zavet. ru / news – s.
7. Трофимчук Н.А. Мировой опыт государственно-церковных отношений : [учеб. пособ.] / Н.А. Трофимчук. – М. : РАГС, 1998. – 305 с.
8. Ed. Dr. iur. Ringolds Balodis, State and Church in the Baltic States: 2001. – Riga, 2001.
9. Протопопов А.О. Религия и закон. Правовые основы свободы совести и деятельности религиозных объединений в странах СНГ и Балтии : сб. прав. актов / А.О. Протопопов. – М. : Юриспруденция. – 2002. – С. 192–204.
10. Балодис Р. Религиозные организации и Латвийское государство / Р. Балодис // Религия и право. – М. – 2000. – № 6. – С. 13–15.
11. Клочков В.В. Религия, государство, право / В.В. Клочков. – М., 1978. – 285 с.
12. Торфс Р. Церковь и государство в Бельгии: мировой опыт государственно-церковных отношений / Р. Торфс. – М. : РАГС, 1998. – С. 143–146.
13. Костицкий В. Держава та церква: питання взаємодії / В. Костицкий // Юрид. вісник України. – 2003. – № 46. – С. 12.